

ELWIRA WARDA* – LUBLIN

PLATON I ARYSTOTELES – BIBLIOFILE

Starożytność przekazała nam szereg informacji o istnieniu bibliotek, których szczątki dochowały się do naszych czasów. Niektóre źródła historyczne informują, że już w VI wieku p.n.e. w rejonie kulturowym Morza Śródziemnego niewielkie księgozbiory zgromadzili dwaj tyrani greccy: Pizystrat w Atenach¹ i Polikrates z Samos². Istnienie biblioteki na dworze Pizystrata potwierdził rzymski pisarz Aulus Gellius³ oraz Izydor z Sewilli.⁴

Impulsem do tworzenia bibliotek były przemiany społeczno-polityczne. Na przełomie wieków V i IV p.n.e. do Aten przybywali sofisci – wędrowni nauczyciele, którzy przygotowywali obywateli do życia publicznego. Przede wszystkim uczyli wymowy, która w późniejszym okresie stała się ważnym elementem na-

* Elwira Warda – mgr filozofii; starszy bibliotekarz w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL; e-mail: warda@kul.lublin.pl.

¹ Pizystrat – tyran Aten (561 p.n.e.– 527 p.n.e.) popierał rozwój kultury; zasłynął jako opiekun sztuk pięknych. Dzięki jego staraniom zostały zebrane i spisane m.in. przekazywane dotąd jedynie ustnie *Iliada* i *Odyseja* Homera. Pod jego patronatem rozwijała się także poezja i sztuka: w Atenach w tym czasie narodził się grecki dramat. Za jego czasów wprowadzono święta państwowe – Wielkie Dionizje oraz Pantenaje ku czci bogini Ateny. Do tej pory Panatenaje odbywały się co roku, od czasów panowania Pizystrata jedynie co cztery lata miały charakter ogólnopaństwowy. Podczas tych świąt oprócz konkurencji sportowych organizowano zawody recytatorskie i muzyczne.

² Polikrates – tyran Samos (537 p.n.e.– 522 p.n.e.) otaczał się poetami i uczonymi, na jego dworze przebywali m. in. Poeta Anakreont z Teos, filozof Teodoros z Kyreny i poeta Demodokos z Leros.

³ Aulus Gellius – (2 poł. II w.) – uczoney i pisarz rzymski, miłośnik starożytności i kolekcjoner ciekawostek. Pod koniec życia wykorzystał swoje notatki i napisał dzieło w XX księgach *Noctes Atticae*, z którego do naszych czasów zachowało się 19 ksiąg (ósma zaginęła). Każdy rozdział *Noctes Attyckich* poświęcony jest innemu zagadnieniu z zakresu języka, literatury, kultury, prawa i życia codziennego starożytnej Grecji i Rzymu. Autor obficie cytuje przy tym dzieła sobie znane, lecz dzisiaj zaginione. Z tego powodu *Noctes Attyckie* są bezcenną kopalnią wiedzy o starożytności grecko-rzymskiej.

⁴ K. Głombiowski, H. Szwejkwowska, *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*, Warszawa 1970, s. 41.

uczania. Na mapie politycznej ówczesnej Grecji doszło do zasadniczych zmian w wyniku wojen perskich: zwycięstwo nad Persami zapewniło Atenom hegemonię w świecie greckim, wzrosło znaczenie polityczne i ekonomiczne miasta, ukształtowała się m.in. nowa struktura polityczna – demokracja, stawiająca przed obywatelem określone zadania polityczno-społeczne. Zmiany historyczne spowodowały, że wzrosło zapotrzebowanie na taki model wychowania, który kształtowałby człowieka-obywatela. Od obywateli demokracja wymagała wykształcenia i wiedzy, gdyż tylko osoba mająca jasny obraz otaczającego ją świata mogła orientować się w polityce i przekonywać innych o słuszności głoszonych poglądów. Dlatego też w tym okresie powstawały w Atenach liczne szkoły filozoficzne i retoryczne, w których kształciła się młodzież. W związku z tym pojawiło się zapotrzebowanie na łatwo dostępne zbiory różnego rodzaju książek.

Na powstawanie księgozbiorów wpływ miały różne czynniki: m.in. rozwój dramatu, prozy historycznej, wymowy oraz filozofii, a każdy poważny nauczyciel musiał posiadać odpowiedni księgozbiór podręczny. Nawet twórczość literacka wymagała czasami posiadania bogatej biblioteki, lecz koniecznością było jej posiadanie przy prowadzeniu pracy naukowej.

Jednym z pierwszych miłośników i zbieraczy książek był Platon (427 p.n.e. – 347 p.n.e.), który około roku 387 p.n.e. założył w Atenach własną szkołę filozoficzną zwaną Akademią, uczącą przede wszystkim samodzielnego spojrzenia na otaczającą rzeczywistość. Z różnych przekazów historycznych wiemy, że sam *rozmiłowany w księgach*, gromadził je i systematycznie powiększał swój księgozbiór: z Sycylii przywiózł komedie i mimy dwóch poetów sycylijskich, Epicharma i Sofrona⁵. Wiemy, że za pośrednictwem Dionizjosa za dość wysoką cenę nabył trzy księgi napisane przez filozofa Filolaosa z Krotonu, zawierające naukę Pitagorasa⁶. Posiadamy również informacje, że zwracał się z prośbą do swego ucznia z Akademii, Heraklidesa z Pontu, aby przywiózł mu z Kolofonu elegie Antymacha z Kolofonu⁷. Nie mamy jednak dokładniejszych danych o istnieniu biblioteki Platona, możemy jedynie przypuszczać po analizie jego twórczości, że w swojej pracy musiał korzystać z jakiejś biblioteki. Wydaje się jednak, że księgozbiór Platona nie był zbyt obszerny.

O wiele większy księgozbiór posiadał Arystoteles ze Stagiry (384 p.n.e. – 322 p.n.e.) uczeń Platona, twórca Liceum, ateńskiej szkoły filozoficznej, dla której konieczność korzystania z książek stała się bardziej widoczna. To z nich przygotowywał bogaty i różnorodny materiał do swoich wykładów oraz publikacji i to jego uważa się za pierwszego prawdziwego zbieracza książek, które gromadził w nabytym około 335 roku p.n.e. Liceum.

Liceum było bowiem ośrodkiem naukowym, w którym znajdowały się nie tylko zbiory różnych materiałów, pomoce naukowe oraz biblioteka, ale i miejscem prowadzenia wykładów i dyskusji. Testament Arystotelesa przekazany przez Dio-

⁵ Sofron z Syrakuz (ok. 470 p.n.e. – ok. 400 p.n.e.), pisarz grecki, autor mimów. Treść czerpał z życia codziennego. Pisał prozą rytmiczną w dialekcie doryckim. Z jego utworów, podziwianych przez Platona przetrwało około 170 fragmentów i 10 tytułów.

⁶ Pitagoras z Samos (ok. 572 p.n.e. – ok. 497 p.n.e.) – grecki matematyk i filozof, uczeń Talesa.

⁷ Antymach z Kolofonu (IV w. p.n.e.) – poeta i gramatyk.

genesa Laertiosa potwierdza istnienie takich zbiorów⁸. Po śmierci swego ucznia Aleksandra Wielkiego (323 r. p.n.e.) Arystoteles przeniósł się do Chalkis na Eubeę, gdzie zmarł kilka miesięcy później. Przed śmiercią w roku 322 p.n.e. Arystoteles przekazał swemu następcy Teofrastowi z Eresos bibliotekę, która obejmowała również jego spuściznę rękopiśmienną⁹. Później biblioteka Stagiryty dostała się w ręce Neleusa ze Skepsis w Troadzie, którego potomkowie przechowywali ją w bardzo złych warunkach. Jedna z wersji głosi, iż ukrywając księgi pragnęli w ten sposób ocalić rękopiśmienną spuściznę Arystotelesa przed chciwością Attalidów, zakładających wówczas Bibliotekę Pergameńską. Około 100 roku p.n.e. księgozbiór Arystotelesa odkrył i zakupił kolekcjonujący księgi bogaty kupiec Apellikon z Teos, który przewiózł go do Aten i rozpowszechnił w odpisach. Księgozbiór ów jednakże niezbyt długo pozostawał w Atenach, gdyż około 86 roku p.n.e. stał się częścią łupu wojennego Sulli, który wywiózł go do Rzymu. Według niektórych źródeł starożytnych, w Rzymie dzieła Arystotelesa po raz pierwszy wydał gramatyk Tyrannion¹⁰. Jednakże dopiero Andronikos z Rodos¹¹ dokonał krytycznego wydania dzieł Stagiryty, skatalogował jego spuściznę, zbadał autentyczność poszczególnych pism, uporządkował je wedle przynależności do różnych nauk oraz był pierwszym, który je komentował. Na wydaniu Andronikosa opierały się inne starożytne wydania, a jedno z nich jest źródłem naszych rękopisów. Wersji tej przeciwstawia się inna, przekazana przez Atenajosa pod koniec II wieku p.n.e., która głosi, że księgozbiór Filozofa ze Stagiry zakupił u Neleusa Ptolemeusz Filadelfos¹², założyciel Biblioteki Aleksandryjskiej. Istotnie, Biblioteka w Aleksandrii posiadała znaczną część dzieł Arystotelesa. Nawet gdyby odrzucić tę wersję, to nie można zaprzeczyć, że poglądy filozoficzne Perypatu, także stoików II i I wieku p.n.e., świadczą o znajomości dzieł Arystotelesa. Za przykładem Andronikosa wielu perypatetyków zaczęło komentować dzieła Stagiryty, a najwybitniejszym z nich był Aleksander z Afrodyzji. Działalność komentatorską uprawiali także Porfiriusz (II w.) oraz Symplicjusz (VI w.), który pisał komentarze również do dzieł Platona i Epikteta. Pisma Arystotelesa komentowano także na Zachodzie Europy, przekładano je na łacinę, a u progu wieków średnich na czoło badań nad twórczością Filozofa wysunął się Boecjusz¹³. Komentatorom Arystotelesa przy-

⁸ Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1982, s. 260-262. Krytyczne wydanie testamentu Arystotelesa wraz z fragmentami listów opracował M. Plezia: *Aristotelis epistularum fragmenta cum testamento*, Warszawa 1961.

⁹ M. Plezia, *Od Arystotelesa do „Złotej legendy”*, Warszawa 1958, s. 46-79.

¹⁰ Głombiowski, Szwejkowska, *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*, s. 42-44.

¹¹ Andronikos z Rodos (I w. p.n.e.) – filozof grecki, dziesiąty po Arystotelesie scholarcha Lykeionu.

¹² Ptolemeusz II Filadelfos (283 p.n.e. – 247 p.n.e.) – drugi władca Egiptu z dynastii Ptolemeuszów.

¹³ Boecjusz, Annicius Manlius Severinus Boethius (ok. 475 – 524 r. n.e.) – filozof, mąż stanu i pisarz łaciński. Za panowania Teodoryka był konsulem rzymskim. Popadł w niełaskę, został uwięziony i stracony. W czasie pobytu w więzieniu napisał słynne dzieło *O pocieszeniu, jakie daje filozofia* (Consolatio philosophiae). Przełożył na łacinę logikę Arystotelesa. Napisał podręczniki muzyki, arytmetyki, astronomii i geometrii.

padło nie tylko objaśniać, lecz także uzupełniać jego poglądy. Tylko bowiem poglądy logiczne, przyrodnicze oraz etyczne twórcy Liceum pozostawił w postaci prawie wykończonych, natomiast metafizyczne zaledwie naszkicował. Liceum jako szkoła została ostatecznie zniszczona w roku 84. Natomiast po zamknięciu przez cesarza Justyniana w roku 529 Akademii Platonskiej i innych ateńskich szkół filozoficznych myśl grecka szukała schronienia na Wschodzie, a dopiero w wieku XII pojawiła się na Zachodzie Europy¹⁴.

Po upadku Grecji pisma Arystotelesa przechowywały się najpierw w Syrii, gdzie liczni chrześcijanie uczyli się greki po to, aby móc czytać *Nowy Testament* i pisma Ojców Kościoła¹⁵. Tłumaczono również na rodzimy język dzieła greckich myślicieli. Już w IV wieku n.e. w Edessie na terenie Mezopotamii, a następnie w Arabii, czytano Arystotelesa, Galena i ich komentatorów. A gdy państwo wyznawców Mahometa opanowało Hiszpanię, ich uczeni przynieśli naukę Arystotelesa na Półwysep Pirenejski, do Kordoby. Jednakże wędrówka na Zachód odbywała się przede wszystkim dzięki filozofom arabskim, Awicennie¹⁶ i Awerroesowi¹⁷. Znajomość Arystotelesa z „pierwszej ręki” zaczyna się w Europie dopiero w wieku XIV. W epoce renesansu Europa Zachodnia powraca do kultury klasycznej Grecji i do znajomości greki. W odrodzeniu po raz pierwszy ukazują się drukiem niektóre pisma Arystotelesa, początkowo w przekładach, później w oryginale. Był to kulminacyjny okres zainteresowania poglądami myślicieli starożytności, zwłaszcza w wieku XVI – apogeum działalności przekładowej i komentatorskiej. Natomiast w wieku XVII i XVIII zainteresowanie filozofią Arystotelesa uległo osłabieniu.

O Arystotelesie w świecie uczonych zrobiło się głośno w okresie wielkich odkryć oraz intensywnych prac archeologicznych prowadzonych pod koniec XIX wieku w Egipcie. W suchych piaskach pustyni przechowywały się pisane na papirusie urywki najrozmaitszych tekstów ze starożytności. W 1880 roku do Muzeum Berlińskiego zakupiono papirusy pochodzące z Fajum. Między nimi znalazły się dwie kartki niewielkich rozmiarów zapisane po obu stronach¹⁸. Okazało się, że są to fragmenty *Ustroju politycznego Aten (Politeja ateńska)*. W styczniu 1891 roku w papirusach nabytych przez British Museum w Londynie została odnaleziona niemal w całości *Politeja ateńska*, dotychczas znana jedynie z tytułu. Odkryty rękopis obejmował cztery zwoje zapisane po obu stronach. Na stronie wewnętrznej (*recto*) znajdowały się zapiski wydatków i dochodów gospodarskich z lat 78

¹⁴ Jean Brun, *Arystoteles i Liceum*, Warszawa 1997, s. 7-19.

¹⁵ Ojcowie Kościoła (łac. *Patres*) – teologowie we wczesnym chrześcijaństwie (do VIII wieku): św. Ambroży (IV w.), św. Grzegorz Wielki (VI w.), św. Augustyn z Hippony (V w.) i Maksym Wyznawca, który był świętym Kościoła katolickiego i prawosławnego.

¹⁶ Awicenna, Ibn Sina (ok. 980 – 1037) – znany lekarz; jego dzieło to *Kanon medyczny (Canon medicinae)*. W *Księdze uzdrowienia* wyjaśnia doktryny Arystotelesa i innych filozofów, dzięki tym dokonaniom otrzymał przydomek *Dowód Prawdy*.

¹⁷ Awerroes, Ibn Ruszd (1126 – 1198) – arabski filozof i uczonec. Zajmował ważne stanowiska administracyjne pod rządami muzułmańskich władców Hiszpanii. Napisał rozprawy z medycyny i filozofii. Sławę przyniosły mu komentarze do dzieł Arystotelesa, takich jak *O duszy* i *Metafizyka*.

¹⁸ 13,2×13,8 cm i 18×10 cm.

i 79 n.e. Jest to odpis prywatny.¹⁹ Na przepisanie *Ustroju politycznego Aten* użyto zewnętrznej strony zwoju (*verso*).

Do zachowanych dzieł Arystotelesa należą między innymi: *Fizyka*, *Metafizyka*, *Etyka Nikomachejska*, *Etyka Wielka*, *Polityka*, *Poetyka*, *Retoryka*. Arystoteles był jednym z najbardziej wszechstronnych greckich myślicieli, który stworzył podstawy rozwoju wielu nauk szczegółowych. Wiele jego pism zaginęło, uległo zniszczeniu, może jednak niektóre przetrwały i kiedyś odnajdzie się jakieś zaginione dzieło znane teraz jedynie z tytułu. Należy jednakże pamiętać, że wiele papirusowych zwojów czeka jeszcze na odczytanie. Specjaliści z różnych dziedzin nauki zajmowali się otwieraniem zwojów z Herkulanum, które przetrwały wybuch Wezuwiusza. W willi Kalpuriusza Pizona w 1752 roku znaleziono około 800 zwojów w 1814 kawałkach. Wiele z tych papirusów podczas rozwijania uległo całkowitemu zniszczeniu. Na szczęście, mimo iż rozwinięcie zwęglonych papirusów okazało się bardzo trudne i czasochłonne, większość z nich została rozwinięta i odczytana²⁰. Miejmy nadzieję, że pojawi się jakaś nowa metoda rozwijania starych papirusowych zwojów, która pozwoli na ukończenie tej żmudnej, lecz jakże fascynującej pracy.

Słowa kluczowe: Platon; Arystoteles; biblioteki; bibliofile; starożytność; Grecja

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*, Warszawa 1973.
Bieńkowska B., *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.
Bravo B., Wipszycka E., *Historia starożytnych Greków*, t. 3, Warszawa 1992.
Brun J., *Arystoteles i Liceum*, przeł. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 1999.
Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1982.
Głombiowski K., Szwejkowska H., *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*, Warszawa 1983.
Grycz A., Gryczowa A., *Historia książki i bibliotek w zarysie*, Warszawa 1972.
Plezia M., *Od Arystotelesa do „Złotej legendy”*, Warszawa 1958.
Popławski M. S., *Muzeum, czyli Królewskie Towarzystwo Nauk i Literatury w Aleksandrii*, Lublin 1946.

¹⁹ Wskazuje na to fakt, że pod koniec pierwszego zwoju znajduje się przekreślony urywek objaśnień do mowy Demostenesa przeciwko Fidiaszowi. Rozmiary czterech zwojów nie są jednolite. Jedyne trzy z nich mają szerokość 28 cm: I – długości 220 cm z 11 kolumnami tekstu, II – długości 166,5 cm z 13 kolumnami tekstu i 6 kolumn III tekstu o długości 91,5 cm. Zwój czwarty zawiera 7 kolumn pisma, o szerokości 25 cm i długości 79 cm. Trzy zwoje zachowały się dosyć dobrze, chociaż tu i ówdzie są zatarte litery, zdarzają się również dziury. Zwój czwarty był połamany i kawałki z trudem udało się złożyć w całość, lecz po złożeniu w papirusie pozostało wiele luk. Tekst *Ustroju* przepisywały cztery osoby. Wskazuje na to charakter pisma. Odpis został przejrany i poprawiony.

²⁰ A. Świderkówna, *Kiedy piaski egipskie przemówiły po grecku*, Warszawa 2009, s. 49-57.

- Świderkówna A., Kiedy piaski egipskie przemówiły po grecku, Warszawa 2009.
Świderkówna A., Życie codzienne w Egipcie greckich papirusów, Warszawa 1983.
Toynbee A.J., Hellenizm, tł. A. Piskozub, Toruń 2002.
Zieliński T., Grecja niepodległa, Warszawa 1995.

PLATO AND ARISTOTLE – BIBLIOPHILES

Summary

There is a wealth of information about the existence of libraries in antiquity. Historical sources indicate that already in the 6th century BC two Greek tyrants: Peisistratos of Athens and Polycrates of Samos had small collections. There had to be favourable conditions which allowed for establishing libraries. At the turn of the 4th century BC, sophists came to Athens and prepared citizens for public life. Then a new political structure was formed—democracy, which required education and knowledge from Athenians. There was the increased demand for such a model of education that would shape a human-citizen. At that time in Athens, numerous philosophical and rhetorical schools were founded. The creation of book collections was influenced by various factors.

One of the book lovers was Plato, who founded his own school of philosophy, the Academy in Athens around 387 BC. We know that Plato collected and systematically enlarged his book collection, but it seems that his library was not too extensive. Aristotle of Stagira, the creator of the Athenian philosophical school, is considered to have been the first book collector. He held his collection in Lyceum, which was acquired by him around 335 BC.

Keywords: a library; a book collection; a book; Plato; Aristotle

Translated by Aneta Kiper